

534

1163P

ՔԻ Ա. ԱՍՏԻՃ. ԴՊՐ.ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՊԱՐԴԿԱՆՅ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ № 4

ՅԵ. ԶՎՅԱԳԻՆՑԵՎ ՅԵՎ Ա. ԲԵՐՆԱՇԵՎՍԿԻ

ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ
ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Պ Ր Ե Վ Պ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԿՈՄՍՏԻՆՈՎ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿԻՍՏԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿԻՍՏԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Փոխադրությունը հասցեեց ՅԵ. ԼՍԱՍՏԻՃ

Գ. հրատարակություն

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆԻ ԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ. 1928

3(075)

Զ-97

U
Ca 2589

1928 N 866
25 SEP 2006
1 DEC 20

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ Ա. ԱՍՏԻՃ. ԴՊՐ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ
№ 4 ԴԱՐԵՐ ՅԵՎ. ՄԱՐԳԻԱՆՅ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ № 4

3(075)

2-97

ՅԵ. ԶՎՅԱԳԻՆՑԵՎ ՅԵՎ Ա. ԲԵՐՆԱՇԵՎՍԿԻ

ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ
ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ՇՐՋԱՆԻՑ

ՊՐԱԿ Դ.

ՓԵՐԱԳՐՈՒՐՈՒՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼԻՑ ՅԵ. Լ. Ս. Լ. Ա. Տ. Ա. Ն. Ի

Գ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОЧНОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

22-32225

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՐՈՒՆ

ՑԵՐԵՎԱՆ-1928

13.04.2013

11631



59993 - 66

№ 766

Դրանիցվար № 788 (Բ)

Տիրած 4000

Պետական առաջին տպարան Վաղարշապատում Պատկեր 183.

ՀԱՐՐԱՐԻ ՄԱՍ

ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ՇՐՋԱՆԻՑ

1. ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆԵՐԻ
ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Մի բարեհաճեք, ձեր պնդումները, անհանգստանալ, այդ զգվելի ժակ խոստանները մեզ չեն կարող պիտի ձեռքերը կարճ են, այս անուսիկ աշտարակի մեջ դուք միանգամայն ապահով եք»: Այսպես եր հանգստացնում մարաշախտի ֆրանսիական թագաժառանգի կնոջը: Մա նստած եր իր ազնկա և պալատական կանանց հետ Մոքաղաքի մոտ բարձրացող զղչակի գահլիճում: Այս գահլիճը ցած եր, կիսամութ, վառ եր լուսավորվում փոքր, նեղ պատուհաններից, բայց այն կիսախավարումն ել կարելի չեր հեշտությամբ նկատել արկիները չերեսին արող հուզմունքը: Նրանք, ըստ չերեսլին, քիչ ելին հաժառում այդ մարաշախտի հանգստացուցիչ խոսքերին, վորն արդեն այնքան եր զառամել, վոր չեր կարող իր փոքրաթիվ պահակախմբով չեա մղել թշնամուն: Ուշիուշով հետհեղով բաղաքի

կողմից չեկող ազմուկին՝ տիկինները շարունակ
թարմ և հավասարի տեղեկություններ ելին պա-
հանջում դղյակի գիտարանի վրա կանգնած պահա-
կից, վորն անընդհատ գիտում եր, թե ինչ և
կատարվում քաղաքում:

Յեվ հերավի մի սարսափելի բան եր կա-
տարվում Մո տապիտական դղյակի սակավաթիվ
բնակիչների ու բնակչուհիների համար:

Միայն մի գետով դղյակից բաժանված քա-
ղաքում շարունակ հավաքվում ելին գյուղացիներ-
ի նորանոր խմբեր. դալիս ելին կործանելու
ալն դղյակը, ուր տապաւտն եր գտել թագաժա-
ռանդի բնաւանիքը:

Արդեն չերկու շաբթից ավելի չեր, վոր ամբողջ
հյուսիսային Ֆրանսիայում գյուղացիութունն
ապստամբել եր կալվածատերերի դեմ (այդ պա-
տահել եր 1356 թվին). մի գյուղ մյուսի հետե-
վից, զինվելով չեղաններով, կացիններով, դա-
նակներով, մանգաղներով և ձեռքն ընկնող ամեն
բանով, հարձակվում եր՝ կործանելու իր և իր
հարեանի անկուշտ կալվածատերերի դղյակները:
Սկզբում ամեն մի գյուղ առանձին եր գործում.
հետո ամբողջ ապստամբության առաջնորդ հան-
դիսացավ մի վոմն Գելլոմ կալ, վորն աշխատում
եր անկազմ հրոսակալներից կազմել մի ահ-
բեղի բանակ՝ ընդհանուր ծրագրով գործելու:

Այս խեղացի առաջնորդն ըմբռնում եր գյուղա-
ցիության սեփական ուժերի անբավարարությու-
նը, ուստի և աջակցութուն եր վորոնում քաղա-
քի բնակչության դժգոհ տարրերի մեջ. Յեվ հի-
րավի, շատ տեղերում ապստամբած գյուղացի-
ներին միանում ելին մյուս դասակարգերից ել
մարդիկ, Մսագործները, տաղառագործները, ած-
խագործները, հյուսները, մանրավաճառները շատ
անգամ դանվում ելին այս ապստամբների խմբե-
րում, վորոնք քարուքանդ ելին անում, կողոպ-
տում կալվածատերերի կալվածները, վոչնչաց-
նում նրանց թղթերն ու վավերագրերը: Այսպես
քարուքանդ եր արված միքանի տաանյակ դղյակ-
ներ: Այժմ հերթը հասել եր Մո դղյակին:

Մո ամբողջ շատ վստահելի ապստամբան
եր համարվում, վորովհետեւ մատչելի չեր միայն
քաղաքի կողմից, խոր դեռի վրա ձգված կա-
մըջի վրայով. մյուս չերեք կողմերը համարյա
անմատչելի ելին: Սակայն ապստամբները՝ թվով
9000 հոգի, վորոշել ելին տիրել դղյակին. զի-
տենալով, վոր այդտեղ չկա կովող զորք, այլ
միայն պահակների մի փոքրիկ խումբ և թագա-
ժառանգի կարգադրությամբ այդտեղ թաղ կա-
ցած միքանի բարձրատիճան տիկիներ:

Մո քաղաքի բնակիչները սիրով բոց արին
ապստամբների առջև իրենց դռները, քաղաքի

փողոցներում դրվեցին սեղաններ՝ ծածկված սփռոցներով, ուտելիքներով ու զինով: Ամեն կողմից խմբվում էին զինված քաղաքացիներ: Բարձրաստիճան տիկիները դողում էին լսելով զվարճացողների խառնիճադանչ աղաղակները. նրանք ստրասփահար չգիտեին ինչ անեն: Բայց ահա հանկարծ նրանց բաղդից անսպասելի կերպով ոգնության հասան չերկու համարձակ ասպետներ, վորոնք իրենց խմբերով վերադառնում էին հեռավոր արշավանքից: Պաշարվածները խանդավառությամբ լնդունեցին անսպասելի ազատաբարձներին ահա ժամանակ, չերք քաղաքացիներն ու գյուղացիներն արդեն պատրաստվում էին հարձակվելու: Յեվ հենց այն միջոցին, չերք սրանք կամրջի վրա էին, ասպետները, չսպասելով նրանց հարձակման՝ հանկարծակի բաց տրին դրստի դռները և կատաղությամբ հարձակվեցին պաշարողների վրա: Ժողովրդի համար անսպասելի չեր այս հարձակումը. նա ցնցվեց և կանգ առավ: Ասպետներն ողավելով այս շփոթությունից առաջացան:

Տեղի ունեցավ արյունահեղ կռիվ: Ժողովրդական զորքի զրութունը չափազանց աննպաստ եր. բոլոր առավելութուններն ասպետների կողմն էին: Նեղ կամրջի վրա պետք և կռվելին՝ կուրծք կրծքի տված. ինչ կարող էին անել

այսպիսի մենամարտի մեջ գյուղացիները, վորոնք պաշտպանված չէին չերկաթե սպառաղինությամբ, ինչ կարող էին անել սրանց մահակները, մանգաղները, կացինները և կարճ զանակները, սրերի և նիզակների դեմ: Հետի, անուժ, նրանք չկարողացան. դիմադրել ձիավոր, ուժեղ ասպետներին, վորոնք վտաից մինչև գլուխ սպառաղինված էին չերկաթով, և վորոնց չերկար նիզակները հասնում էին գյուղացիներին ավելի շուտ՝ քան թե սրանք կկարողանային դորձադրել իրենց խղճալի զենքերը: Այսպիսով քաղաքացիներն ու գյուղացիները կռվի հենց սկզբից պարտութուն կրեցին: Նրանք ստրասփահար սկսեցին փախչել, իսկ աղնվականները սլացան նրանց չետից և սկսեցին անխնա կոտորել. նրանց վրեժխնդրութունն անողորմ եր. նրանք քանդում էին տները, չեկեղեցիները, թալանում էին խուժարարների գույքը:

Շուտով քաղաքն սկսեց վառվել ամեն կողմից, կրակի կարմիր լեզուներն սկսեցին բորձրանալ չորս կողմից, ծուխը կուրացնում եր աչքերը, անբախտ զոհերի վոդրերը խլանում էին քանդվող տների զուգուցից: Հրդեհը շարունակվեց քաղաքում մի բանի որ, սակայն ասպետների վրեժխնդրութունն այստեղ կանգ չառավ. նրանք հարձակվեցին հարևան գյուղերի վրա, սպանե-

ցին բոլոր պատահողներին, առանց վտրոշելու անմեղներին մեղավորներից։ Այսպես ընկճվեցան ապստամբները Մո գլխակի մոտ, սակա՞ն դրանով չընկճվեց գլուղացիական ապստամբութեանը։ Ժակերի գլխավոր ուժը Գիլիոմ Կալի առաջնորդութեամբ մնաց անխախտ և նույնիսկ ավելադաս։ Այդ գլուղացիներն աչքան լազմաթիվ էլին, վոր իրենց անդարտելի էլին համարում։ Նրանց վրա չեկան ասպետների զորքերը թաղավոր Կարլոս Նավարացու առաջնորդութեամբ։ Հեռառես Գիլիոմ Կալը սաստիկ համոզում էր իրեններին փոքր ինչ նահանջել, և թաղնվել Փարիզի պատերի տակ, քանի վոր այդ մայրաքաղաքն այդ ժամանակ թշնամացել էր թագավորի և ազնվականութեան հետ և պատրաստ էր ողնելու գլուղացիներին, սակա՞ն Կալի առաջարկը մերժվեց։

Գլուղացիները հույսը դրել էին իրենց լազմութեան վրա, նահանջի մասին վաշինչ չէին ուզում լսել և հուզված ձայնով բղավում էին, թե իրենք լավականաչափ ուժեղ են, և վոչ մի քաղ չեն նահանջիլ։ Վաշինչ չէր կարելի անել, պետք էր միայն ասպետական զորքերի մասին նայիլ պատերազմական զորք բռնել։ Շուտով առաջ մղվեցին կտրերը, վոր միմյանց հետ կապված էին չիրկաթի շղթաներով։ սրանք վո-

խարինելու էլին պատահողներին, վորոնց միջով ասպետների ձիերը չէին կարող անցնել։ Կարլի ասպետները հույս ունեւին, թե հեշտութեամբ կհաղթեն, ինչպես վոր հաղթել էին Մո-ի կռուվում, սակա՞ն շատ սխալվեցան։ Կտրքերի անանցանելի պատի միջով և ետերի կարկուտ թափվեց նրոնց վրա և ստիպեց նրանց նահանջել։ այդ միջոցին նրանք ղիմեցին ուխտադանցութեան։ Նրանք ընդմիջում առաջարկեցին Գիլիոմ Կալին և կանչեցին իրենց բանակը բանակցութեան։

Գլուղացիների առաջնորդը շատ գլուրահավատ գտնվեց, առանց սլեկայլութեան գնաց թշնամու բանակ, ուր նրան ձերբակալեցին։ Գլուղացիական զորքը կորցնելով իր առաջնորդին՝ զլուխը կորցրեց և ազնվականներից կոտորվեց։ Գիլիոմ Կալը զլխատվեց, նրա զլուխն անցկացրին շիկացած երկաթե ողակ՝ իւրե թագ։ Յերկար ծաղրեցին նրան, վորպես գլուղացիների թագավորի և վերջը զլխատեցին։ Այսպիսով վերջ տըրվեց գլուղացիական ապստամբութեան։

Հետագայում Ֆրանսիայում նորից ծագեցին գլուղացիական ապստամբութուններ, կամ ինչպես անվանում էին նրանց՝ Ժաքրի։ բայց ամեն անգամ հաղթութունը մնում էր ազնվականութեան և ազնվական կառավարութեան կողմը։

2. ԹԱԳԱՎՈՐՆ ՈՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ

Այս տեղի ունեցավ 1381 թվին, հունիսի 15-ի կեսօրին, Անգլիայի մայրաքաղաք Լոնդոնի ծայրամասում, բաղաձային ընդարձակ հրապարակում, ուր սովորաբար ձիեր ելին ծախում: Հավաքվել էր մի ահագին բաղմոթյուն, 15—20 հազար մարդ: Այդ որը առնավաճառի որ չեր, չեթե լիներ ել, առնավաճառի համար այդ ամբոխը շատ-շատ եր է ձիեր ել քիչ կային— ընդամենը 2—3 տասնյակ, բացի դրանից՝ այդ ամբոխի մեջ քաղաքացիներ համարյա չկային, բոլորը գյուղացիներ ելին: Հրապարակի վրա հավաքված մարդիք կրում ելին զանազան գենքեր. նետ աղեղներ, նիզակներ, թրեր և նույնիսկ չեղաններ, կացիններ ու ծանր մահակներ: Մեծ խռովություն եր տիրում հրապարակում: Մարդիկ խումբ խումբ հավաքված ուրախ-ուրախ խոսում ելին: Այս ու աչն կողմում լսվում ելին աղաղակներ ու ծիծաղի քրքիջներ:

— Անցյալ որը Ջոն Բուլը պատմում եր,—ասում եր մի խմբում կանգնած մի հաղթանդամ չերիտասարդ՝ չեղանը ձեռին և կացինը դոտում,—չերը Ադամը փսրում եր հողը և Յեվան մանում մանածը, աչն ժամանակ ով եր աղան:

— Թող մեր վոդսրմած կոմսերից և պարոն-

ներից մինը բարեհաճի պատասխանել այս հարցերին,—ավելացրեց նա բարձր քրքշալով:

— Յեվ այդ, ինչպես ասում են, ուղակի տվել է չերեաներին,—արտահայտվեց լսողներից մինը.—Ջոնը խելացի մարդ է, նա ամեն ինչ բացատրում է ինչպես հարկն է: Սկզբում, ասում է, բոլոր մարդիկ հավասար են չեղել, այսպես են դուրս չեկել բնության գրկից: Հետագայում անպիտան մարդիկ անարդար կերպով նեղել են իրենց մոտիկներին, վորից և առաջ է չեկել ճորտությունը: Յեթե բնությունն ինքը ուղենար ճորտեր ստեղծել, հենց աշխարհի սկզբից կվորոշեր, թե ով պիտի լինի ճորտ և ով տեր: Այժմ արդեն հասել է ժամը դեն շարտելու չերկարատե ստրկության լուծը և ստանալու վաղուց ցանկալի ազատությունը:

— Յես կարծում եմ, ասաց շիկահեր չերի-ասասարդը,—վոր Ջոնին դիվանապետ պետք է դարձնել:

Այժմյան դիվանապետը ժողովրդի և թագավորության դավաճանն է և պետք է անմիջապես գլխատել նրան:

— Ճիշտ է, բղավեցին բոլորը, վաղուց պետք եր այդպես անել, այդպես էլ կանենք:

Մի ուրիշ խմբում էլ ուրիշ խոսակցություն եր տիրում:

— Շան յերկմար պետք ե քաջ գանք ալստեղ,—
անհամբերութեամբ հարցրեց մի գետափ, նիհար,
գունատ մարդ, ուրախութեանից փալլող աչքե-
րով:— Ժամանակն ե, վոր նորին մեծութունը
շտապի և մեղ չստիպի սպասել նրա վողորմածու-
թեանը չերկու ժամից ի վեր: Ես ինչի չի գալիս:

— Միքիչ սպասիր, սանիկս, կգա, չի կարող
չգալ: Նա յերգիւ ե Ուստ Տալերին, վոր կգա
այսոր մեղմոտ և կկատարի մեր բոլոր արդարա-
ցի պահանջները, իսկ Տալերի հետ ինքզ ել
դիտես, վոր հանաք անելը հեշտ չե:

Հենց ալդ միջոցին բոլորի գլուխները դարձան
հրապարակի աջն կողմը, ուր ամբոխից փոքր ինչ
հեռու գտնվում եր լավ զինված ձիավորների մի
խումբ: Այս խմբի առջև դեղեցիկ, սևաթուշ
ձիու վրա նստած եր թիկնավատ, միջահասակ
մի մարդ, կարճ սև մորուքով և արտահայտիչ
թուխ դեմքով: Նրա ամբողջ կազմվածքը, սուր,
թափանցիկ հայացքը ցույց ելին տալիս, վոր
հաստատ ընավորութեան տեր ե և սովոր հը-
մաններ արձակելու: Նրա ամբողջ սպառազինու-
թեանը կազմում եր միայն մի փոքրիկ դաշույն:
Սա Ուստ Տալերն եր, ապրտամբած դշուկացի-
ների առաջնորդը, վոր չեկել եր Լոնդոն՝ պա-
հանջիլու թաղավորից ազատութուն և իրա-
վունք:

Տալերը նայում եր աջն կողմը, ուր կանգնած
եր հիվանդանոցի ահազին շենքը: Անհամբերու-
թեանը և սրտնեղութեանը պարզ նկատվում եին
Տալերի չերեսին, չերբեմնապես բարկութեան
կրակը առկայծում եր նրա խիստ, սև աչքերում:
Բայց ահա հիվանդանոցի կողմից չերկաց մի
ձիավոր, մոտ վազեց Տալերին և միքանի խոսք
ասաց: Տալերը ուղղվեց թամփի վրա, արագ
դարձավ դեպի իր ընկերները և մի ինչ վոր հը-
րաման տվեց: Իսկույն նրան շրջապատող բոլոր
ձիավորները ցրվեցան հրապարակի վրա և շա-
տեղերում լավեցան «ռազմական դիրք բռնեք»
հրամանը:

Բշտրավոր ամբոխը ծփաց, վորպես վտանգ-
ված մըջնանոց, խոսակցութեանները դադարեցան
և միքանի ըոպելից հետո հրապարակի խառնի-
ճաղանչ ամբոխի փոխարեն, չերեսները դեպի
հիվանդանոց դարձրած կանգնած եր ուղիղ, խիտ
շարքերով, մի ահազին զորագունդ, հուժկու և
լուռ, իսկ նրա վերել չեղանների և նիզակների
մի ահազին շարք: Սրանց առջև գտնվում եր
Ուստ Տալերը՝ շրջապատված իր ոգնականնե-
րով:

Միքիչ ել անցավ և հրապարակի վրա քաղա-
քի կողմից չերկաց մի խումբ ձիավորներ, առ-
ջից գնում եր մի գետահաս ձիավոր, համարյա

պատանի—Ռիչարդ Թադավորը բարոնների, ասպետների ուղեկցութեամբ, իսկ հեռակից Լոնդոնի քաղաքացիների զինված պահակը: Յեկողները կանգնեցին ապստամբներից բովական հեռու: Թադավորական ասպետներից մինը, Ջոն Նյուտոնը, մի ասպետ ուղարկեց ռազմական կարգով կանգնած դշուղացիների մոտ, հրավիրելու նրանց առաջնորդ Տալլերին Թադավորի մոտ բանակցութեան: Տալլերն անմիջապես հեռեկեց ասպետին միայնակ, առանց վորեւ ուղեկցի, զինված միայն մի դաշույնով Գնաց զեկուցելու Թադավորին զլուղացիների ցանկութունը:

Թադավորից 3—4 քալ հեռու Տալլերը կանգնեցրեց իր ձին:

Առաջինը խոսեց Թադավորը. նա դժգույն երևեց և ձայնն ել միջիչ դողում եր:

—Ահա յես յեկա ձեզ մոտ: Յերեկ յես հայտարարեցի Մալենդում (Լոնդոնի մոտ) հավաքված ձեր չեղբայրներին, վոր համաձայն եմ կառարելու նրանց խնդիրը, այսինքն անգլիական Թադավորութեան սահմաններում բոլորը պետք ե ապավեն ճորտութունից, այնպես վոր այլևս վոչ մի ճորտ չի լինելու, իմ բոլոր հպատակների ապստամբութեան միջոցին կատարած բոլոր հանցանքները՝ սպանութունները, թալանը ներում եմ և բոլորին շնորհվում ե Թադավորական ընդ-

հանուր խաղաղությունը: Իմ բոլոր հպատակներն իրավունք են ստանում գնելու և ծախելու բոլոր քաղաքներում, ավաններում և գյուղերում: Վերջապես հողը, վորից առաջները գյուղացիներն ոգավում էին անձնական ծառայություներով, այսուհետեւ միայն փողով պետք տրվի և այն ել ահրը չորս ուղենից վոչ ավելի: Ահա այսպիսի իրավունքներ ե տրվում ձեզ, վորի մասի կհրատարակվեն իմ Թադավորական կնքով կնքված հրովարտակներ: Ել լինչ եք ցանկանում:

Տալլերը բարձր և վորոշ պատասխանեց:

—Մենք ցանկանում ենք դորձալ, վոր տերերին վերապահված անտառների և ջրերի սահմանները քացվեն բոլորի առջև, այնպես վոր հարուստն ել, աղքատն ել կարողանա ամբողջ Թադավորութեան մեջ աղատորեն ձուլ ընկել բոլոր լճերում ու գետերում, գազաններ վորսալ բոլոր անտառներում և հետո՝ մինչև այժմս Թադավորը դանվում եր վատ խոշորատունների ազդեցութեան տակ, վորից հասարակ ժողովուրդը սաստիկ ճնշվում եր, այժմս մենք լինենք եւնք ցանկանում առաջնորդել Թադավորին ընդհանուր բարորութեան համար:

Արյունը լցվեց Թադավորի չերեսին, բայց հետո նա նորից սփրթնեց, չերևում եր վոր բարկութունն ու չերկուղը կռվում էին նրա հո-

գուռ մեջ և չէր կարողանում վորոշել, թե ինչպես և ինչ պատասխանի:

Պատասխան չստանալով, Տալերը բռնկվեց, նրա աչքերը խիստ վաղեցին: Նա մոռեցավ թագավորին և շեշտակի նայելով նրան՝ ասաց. «Յես սպասում եմ քո խոսքին, թագավոր, վոր հազորդեմ ժողովրդին»: Թագավորը շարունակում եր լռել:

Տալերը սաստիկ մոտեցավ թագավորին և բռնեց նրա ձեռն սանձից:

Այստեղ տեղի ունեցավ մի ինչ-վոր անսպասելի բան: Թագավորի կողքին կանգնած Լոգոնի քաղաքագլուխ Ուելվորսը, մտածելով, վոր թագավորին մահ ե սպառնում, հանեց դաշուհնդ և խփեց Տալերի վզին: Տալերն ընկավ:

Նրան շրջապատեցին խիտ ցանցով թագավորական զինվորները և սպանեցին իրենց թրերի հարվածներով: Այս բոլորը կատարվեց շատ արագ:

Ապստամբները միանգամից չնկատեցին, թե ինչ պատահեց իրենց առաջնորդին, չնկատեցին նաև, թե ինչպես Տալերին վտանքից ու ձեռներից քաշելով տարան մոտակա լեկեղեցին: Բայց վերջապես ամեն ինչ նրանց պարզվեց: Ապստամբների շարքերը հանկարծ ցնցվեցին և տարածվեց ահեղ արտուհյուս, բոլորը բարձրացրին

իրենց աղեղները՝ պատրաստվելով արձակել թագավորի և նրա հետևորդների վրա հազարավոր նետեր, վրեժխնդիր լինել իրենց առաջնորդի մահվան: Սակայն այդ վայրկյանին թագավորը քշեց ձին և սլացավ, բայց վոշ թեահեղ ամբոխից, այլ ուղղակի դեպի նա:

«Յես ձեր առաջնորդն եմ, և ես ձեր թագավորն եմ, բացականչեց Ռիչարդը, ով իմ կողմն ե, թող հետևի ինձ դեպի դաշտը, այնտեղ կստանա ինչ վոր ցանկանում ես»:

Թագավորի անսպասելի յերևան գալը, նրա խիզախությունը և խոսքերի վճռական լեզանակն ամբոխի վրա խիստ ազդեցություն գործեցին: Յերկար դարերի ընթացքում ժողովրդի մեջ արմատացած հավատը դեպի թագավորը՝ վորպես աստծո ոծյալի, իր ազդեցությունն ունեցավ և ամբողջ շշմած ամբոխը, վորպես մի մարդ հետևեց թագավորին դեպի դաշտ: Ճիշտ ե, մեկ մեկ լսվում ելին ձայներ, վոր նախքան թագավորի հետ բանակցելը, պետք ե պահանջել նրանից հանձնել ժողովրդի գաղափարներին Տալերի սպանողին՝ Լոնդոնի քաղաքագլուխ Ուելվորսին, սակայն մինչ այդ, Ուելվորսն արդեն Լոնդոնումն եր և մեծ հուզմունք եր բարձրացրել. թե թագավորը վտանգի մեջ ե, պետք ե ազատել նրան: Իսկուհն կազմվեց Լոնդոնի բուրժուաներից



լավ գինւած մի խումբ և չեկաւ թագաւորին ոգնության:

Ապստամբները մեջ չգտնուեց մինը, վոր կարողանար Տալերին փոխաբէնել, իսկ թագաւորին ոգնության հասնողները չերեւել մեծ խեղճութուն ձգեց նրանց շարքերի մեջ: Այս բոլորը նրանց ավելի գիշող դարձրին: Իր կողմից թագաւորն ել անվտանգ չհամարեց մի անդամից սանձը քաշել և հրամայեց առաջ ապստամբներին ազատագրական հրովարտականներ, առանց այն հովելումների, վոր խնդրում եր Տալերը: Հետո թագաւորը հենց այստեղ դաշտի մեջ ասպետ ձեռնադրեց քաղաքագլուխ Ուելվորտին՝ ինչպէս և Լոնդոնի վաճառականներից իր միջանի աղբիցիկ և հարուստ կողմնակիցներին:

Սրանից հետո թագաւորը և նրա հետ չեղողները բոլորը միասին մեծ խրախճանքով վերադարձան Լոնդոն:

Մայրաքաղաք հասնելով թագաւորն իսկուհին մի խիստ հրաման արձակեց.

«Ովքեր Լոնդոնի բնակիչներ չեն և կամ մինչև մի ամբողջ տարի չեն ապրել այս մայրաքաղաքում, անմիջապէս պիտի թողնեն քաղաքը՝ ալլապէս կգլխատվեն անհնադանդության համար»:

Ապստամբներին ավելի թագաւորական հրովարտակը և ահագին դժվարությամբ ցրեցին չերկրի խորքերը:

Փշուղացիք թագաւորական հրովարտականները ձեռքներին առն վերադառնալով, ամենայն պարզամտությամբ հավատում ելին, թե ձեռք են բերել ազատություն և վորոշ իրավունքներ:

Սակայն շուտով իրենց կնշու վրա գգացին, թե ինչ արժեք են ներկայացնում թագաւորի հանգիստավոր խոստովանութիւնները և արքունական կնիքով կնքված ազատարար հրովարտականները:

Հենց վոր հաջողվեց մաքրել Լոնդոնը ապստամբներից, իսկուհն ցրվեցին ամեն մի տեղ ուրիշ հրովարտականներ, թե «ավ սիրում ե թագաւորին և զնահատում ե նրա պատիվը՝ թող ձին նստի և սպառնալիքով զա մայրաքաղաք»:

Յերեք օրից հետո Լոնդոնում հալածվեց 40,000 շատ լավ գինւած ասպետներ, ձիավոր բարոններ, կալվածատերեր իրենց ծառաներով, կազմվեց դատաւորների մի հանձնախումբ լորդ քաղաքագլխի նախագահությամբ, վորն սկսեց դատել կառավարության ձեռքն ընկած խռովւորներին: Միքիչ հետո ալլապիսի հանձնաժողովներ սկսեցին կազմակերպել զանազան տեղերում պետական պաշտոնյաներից և կալվածատերերից: Թափվեցան արշան գետեր, չերկիրը ծածկվեց կախաղաններով, վորոնցից լուրալ անչուրի վրա ձոճվում ելին 9—10 գիւղեր:

Թագաւորի ազատարար հրովարտականների մասին այլևս խոսք անգամ չեր լինում:

լավ զինված մի խումբ և յեկավ Թագավորին ոգնութան:

Ապստամբների մեջ չգտնվեց մինը, վոր կարողանար Տալերին փոխարինել, իսկ Թագավորին ոգնութան հասնողների յերևալը մեծ խռովութուն ձգեց նրանց շարքերի մեջ: Այս բոլորը նրանց ավելի զիջող դարձրին: Իր կողմից Թագավորն ել անվտանգ չհամարեց մի անդամից սանձը քաշել և հրամայեց տալ ապստամբներին ազատագրական հրովարտականք, առանց այն հավելումների, վոր խնդրում եր Տալերը: Հետո Թագավորը հենց այստեղ դաշտի մեջ ասպետ ձեռնադրեց քաղաքագլուխ Ուելվորսին՝ ինչպես և Լոնդոնի վաճառականներից իր միջանի ազդեցիկ և հարուստ կողմակիցներին:

Սրանից հետո Թագավորը և նրա հետ յեղույները բոլորը միասին մեծ խրախճանքով վերադարձան Լոնդոն:

Մայրաքաղաք հասնելով Թագավորն խոհույն մի խիստ հրաման արձակեց:

«Ովքեր Լոնդոնի բնակիչներ չեն և կամ մինչև մի ամբողջ տարի չեն ապրել այս մայրաքաղաքում, անմիջապես պիտի թողնեն քաղաքը, այլապես կգլխատվեն անհնազանդության համար: Ապստամբներին ավին Թագավորական հրովարտակը և ահադին դժվարությամբ ցրեցին յերկրի խորքերը:

Գյուղացիք Թագավորական հրովարտականքը ձեռքներին տուն վերադառնալով, ամենայն պարզամտությամբ հավատում եյին, թե ձեռք են բերել ազատություն և վորոշ իրավունքներ:

Սակայն շուտով իրենց կնշու վրա զգացին, թե ինչ արժեք էն ներկայացնում Թագավորի հանդիսավոր խոստովանքները և արքունական կնիքով կնքված ազատարար հրովարտականքը:

Հենց վոր հաջողվեց մաքրել Լոնդոնը ապրստամբներից, իսկույն ցրվեցին ամեն մի տեղ ուրիշ հրովարտականք, թե «ավ սիրում ե Թագավորին և զնահատում ե նրա պատիվը՝ թող ձին նստի և սպառազինված դա մայրաքաղաք»:

Յերեք ուրից հետո Լոնդոնում հավաքվեց 40,000 շատ լավ զինված ասպետներ, ձիավոր բարոններ, կալվածատերեր իրենց ծառաներով, կազմվեց դատավորների մի հանձնախումբ լորդ քաղաքագլխի նախագահությամբ, վորն սկսեց դատել կառավարության ձեռքն ընկած խռովարարներին: Միքիչ հետո այսպիսի հանձնաժողովներ սկսեցին կազմակերպվել զանազան տեղերում պետական պաշտոնյաներից և կալվածատերերից, Թափվեցան արյան գետեր, յերկիրը ծածկվեց կախազաններով, վորոնցից չուրայնչուրի վրա ճոճվում եյին 9-10 դիակներ:

Թագավորի ազատարար հրովարտականքի մասին այլևս խոսք անգամ չեր լինում:

Յ. ՍՏԵՓԱՆ ՌԱԶԻՆ

Համբերությունը կտրվեց. — 1670 թ. Ռուսաստանում Ալեքսանդր Միխայլովիչ ցարի ժամանակ կառավարութեան համար ահռելի դեպքեր տեղի ունեցան: Ռուսաստանի ամբողջ հարավ-արևելյան կեսը բռնկվեց ժողովրդական ապստամբութեամբ:

Գյուղից գյուղ, քաղաքից քաղաք թափառում էին գյուղացիների և կազակների հրոսակախմբեր, դատում և ալաոժում էին կալվածատերերին ու քաղաքապետներին: Այրվում էին կալվածքները, խփվում էին զանգերը, ժողովուրդը զինվում էր և հայտարարում՝ վերջ հին ճորտական դրութեան: Բոլորը ցանկանում էին ազատ կազակներ լինել: Սկսվեցին այսպես ասած «աբտոնյալ տարիներ» — առանց հարկերի, առանց տուրքի, առանց կառավարչի: Գյուղացիները դադարեցին վճարել հարկերն ու պարտքերը, և վորպեսզի ապագայում վոչ վոք չմտածի պահանջել ապառիկները կամ պարտքերը, ապստամբված գյուղացիները հարձակվում էին արխիմեբի և գրասենյակների վրա, վառում էին վափերադրերը և դատարանական գործերը: Կառավարութունը չուպասելով հարձակման, ուղարկում էր զորավարներին ջնջելու անհնադանդներին:

Խոր արմատացել էին ապստամբութեան պատճառները:

XVII դարի սկզբում Մոսկովայի թագավորը համախմբեց Ռուսաստանի բազմաթիվ հողատեր իշխաններին և կազմեց Մոսկովյան մեծ թագավորութունը: Սակայն այս քաղաքական միացումը գյուղացիութեանը չտվեց ազատութուններ, չթեթևացրեց նրա դրութունը: Պաշտոնյա կալվածատերերն ու ազնվականները նեցուկ էին Մոսկովյան թագավորի դահին, ուստի և նրանց քմահաճուքը դեպի գյուղացիները վոչ մի բանով չէր սանձահարվում:

Կալվածատերերի ծանր հարկերից, նրանց ծեծից, քմահաճուքներից և տանջանքներից ժողովուրդը փախչում էր:

Դեռ XVII դարի սկզբում ամբողջ շրջաններ դատարկվել էին: Հեռո՛ փախուստը էլ ավելի շատացավ: Փախչում էին ճորտերը, փախչում էին կալվածատիրական գյուղացիները և զինվորները: Այս փախուստների առաջն առնելու համար պետութունը միջոցներ էր ձեռք առնում. նա ամեն կողմ լրտեսներ էր ուղարկում, վորոնք ամեն կերպ աշխատում էին բռնել փախչողներին, բռնվածներին մարակներով ծեծում էին և վերաբնակեցնում իրենց նախկին տեղերում:

Այս խիստ միջոցներն այնուամենայնիվ չկարողացան դադարեցնել անբավականներին: Մի քանիսն էլ հայտարարում էին, թե չեն հիշում վճար կալվածատերերին են պատկանել, մյուսները թագ էին կենում և կազմում ավագակային խմբեր:

Վոլգայի խիստ անտառները և Դոնի ընդարձակ դաշտերը դառնում էին հուսալի ապաստաններ այն բոլորի համար, վորոնք նեղված էին կյանքից և Ռուսաստանի կարգերից: Հենց այստեղ կազակների մեջ, ազատ Դոնի և ընդարձակ Վոլգայի վրա 250 տարի առաջ տեղի ունեցավ այն շարժումը, վոր պատմության մեջ կոչվում և Ստեփան Ռազինի ապստամբություն:

Ռազինի վիճակը.— Ստեփան Տիմաֆեյևիչը Դոնի կազակներից էր: 1667թ. նա 40 տարեկան էր: Ռազինը միջահասակ, ամուր, հսկայական կազմվածքով մարդ էր: Նա ապշեցում էր բոլորին իր անվախ համարձակությամբ. վոչ մի վրտանդ չկարողացավ նրան վախեցնել և կանգնեցնել. զարմանալի տոկունությամբ նա տարավ պատերազմների ամեն սևասկ դժվարություններն ու աղետները:

Ստեփանի առաջին հարձակումները կազակավազակախմբերի և խուժանի հետ միասին Դոնի ափերին պսակվեցան մեծ հաջողությամբ և մեծ

փառքի արժանացրին վորպես քաջ, անհաղթելի ատամանի. շնորհիվ այդ փառքի նրա խումբն որեց որ աճեց և հասավ 2000 մարդու: Ստեփանն իր քաջությամբ այնպիսի մեծ ազդեցություն էր գործում իր ընկերների վրա, վոր վերջիններս պատրաստ էին նրա մի խոսքով «չուրն ու կրակն» ընկնելու: Իզուր չէր, վոր նրա մասին տարածվել էր այն կարծիքը, թե նա կախարդ է, թե նա այնպիսի կախարդական ուժ ունի, վոր զնդակն անգամ չի վնասի: Ռազինի և նրա քաջերի մասին ժողովրդի մեջ առաջացել էին բազմաթիվ չեղբեր, վորոնք չեղար ժամանակ չերգվում էին Վոլգայի ափերին:

Սարատովից փոքր ինչ ներքև կան մի քանի աղառաժներ, սահման-վորոշ վայրեր, վորոնք այժմս էլ կոչվում են «Ստենկա Ռազինի ժայռեր»: Այս լեռների գագաթներից ատամանը դիտում էր Վոլգայի վրա լողացող նավերը և կողոպտում նրանց:

Ռազինի ավագակային հարձակումների լուրը հասավ և Մոսկվայի կառավարությանը: 1667թ. լի սկզբին Մոսկվայից գրում էին Աստրախանի քաղաքապետին. «Դոնում հավաքվում են բազմաթիվ կազակներ և կամենում են գնալ կողոպտելու Վոլգայի նավերը, վերցնել Ցարիցինը և այնտեղ հաստատվել»:

Ապստամբութիւն. - Հիրավի Ռազինն իր խրք բով շուտով դգաց, վոր Դոնի ափերը նեղ են իրենց համար: Այդ ժամանակ նրա գլխում ծագեց մի համարձակ, լայն ծրարիւր. իր կազակներէի հետ դուրս գալ Վոլգայի ափերը, վերցնել Յարիցին և Աստրախան քաղաքները և այսպիսով հասնել Կասպից ծովին: Այնտեղ արդեն մեծ տարածութիւններ կան, ու կարելի չե սփռվել, կարելի չե կողոպտել ծովի վրայի նավերը, հարձակվել պարսկական և բուխարական ափերի վրա, թույլ չտալ անցնելու և ցարական նավերին, վորոնք իջնում ելին Վոլգայի վրայով: Իսկ Աստրախանից, մտածում եր Ստեփանը, հաջողութեան գիտքում կարելի չե բարձրանալ Վոլգայով գետի բարձրում գտնված քաղաքները, գլրդուել անտեղ հառարակ ժողովուրդը, իսկ հետո Մոսկվան ել հեռու չե...

Սակայն իր այս մտադրութեան իրագործման համար հարկավոր եր ավելի մեծ ամբոխ հավաքել և լրացնել իր ավազակախմբի նոսրացած շարքերը: Այս հեշտ եր անել, պետք եր միայն ավելի մեծ խուժան փութի կանգնեցնել իրխանների և զորապետների դեմ, իսկ այսպիսի խուժան փողուց արդեն կար և պատրաստվում եր 1670 թ. ապրիլին Ստեփանի առաջնորդութեամբ հավաքվեցաւ 7000 մարդ՝ Ստեփանը փո-

րոշեց գնալ ուղղակի Յարիցինի վրա՝ տիրելու: Ճանապարհին՝ դեռ Դոնում միացաւ նրան Վոլգայի նշանավոր ավազակ Վասիլա Ուսն իր խրմբով: Ռազինը մոտեցաւ Յարիցինին և շրջապատեց յերկու կողմից. գետի կողմից նավերով և ցամաքի՝ զորքով: Յարիցինի զորապետ Տիմաֆեյ Տուրգենիւր փորձեց պաշտպանվել. հրամայեց փակել քաղաքի դռները և լցնել թնդանոթները: Սակայն մի քանի քաղաքացիներ, վոր կաշառված ելին Ռազինի կողմից՝ ներս թողին կազակներին: Այսպիսով քաղաքը շատ հեշտութեամբ առնվեց: Այս ժամանակ Ռազինին իմացրին, վոր բարձրից Վոլգայի վրայով գալիս ե իր վրա Մոսկվայի մի զորախումբ 1000 հոգուց բաղկացած, իսկ ներքեից, Աստրախանից գալիս ե զորապետ իշխան Լվովը 3000 աղեղնավորներով:

Ռազինը չվախեցաւ. իր ուժն ավելի մեծ եր:

Մոսկվայի զորքն արդեն կանգնած եր Յարիցինից 7 վերստ հեռու. Ռազինն արագութեամբ և անսպասելի կերպով հարձակվեց նրա վրա յերկու կողմից՝ ափից և նավերի վրայից. 500 աղեղնավոր սպանվեցան, առաջնորդներին կամ ձրգում ելին գետը կամ կախում ելին: Մնացածներին Ստեփանը պահեց իր մոտ և թիւովար նշանակեց նավերում:

Բայց հետո գալիս եր իշխան Լվովի զորքը:

չսպասելով թշնամիներին, Ստեփանն ընդառաջ գնաց նրանց և հանդիպեց սև քարափի մոտ։ Այստեղ հաջողութունն ավելի հեշտ ձեռք բերվեց։ Ռադինն իր նավերով դեռ չէր մոտեցել նրանց, չէր աղեղնավորները կանչեցին։

«Վողջույն քեզ հայրիկ, հաղթողդ մեր բուր կեղեքիչներին»։

Բոլորն անձնատուրյեղան առանց կռվի։ Առաջնորդներին կապեցին և հանձնեցին ատամանին, վորը՝ հանձնեց աղեղնավորներին դատը կտրելու, իսկ նրանք բոլորին կոտորեցին։

Դեռ Յարիցինում Ռադինին հայտնեցին, վոր Աստրախանի քաղաքացիները նրա կողմն են և սպասում են նրան, դժվար չի լինի առնել քաղաքը։ Այս պատճառով Ստեփանը վորսչեց նախ ուղևորվել աշխատեղ, իսկ բարձրի քաղաքներն ուղարկեց իր մարդկանց՝ համալինելով կոչ անելով ժողովրդին ապստամբելու։

Ռադինն ոգտվելով գիշերվա մթությունից, իր հրոսակախմբի մի մասով անցավ քաղաքի շուրջը և բարձրացավ պարսպի վրա. արվարձանի բնակիչները և աղեղնավորները ձեռք ելին մեկնում պաշարողներին՝ ոգնելով նրանց բարձրանալ պարսպի վրա։ Թնդաց թնդանոթների հինգ արձակում — վոր նախապես վորսչված էր իբրև ազդունչան՝ քաղաքը հանձնելու։

Աղեղնավորներն ու արվարձանների բնակիչները հարձակվեցան կոտորելու կառավարիչներին, զրապիրներին, աղևակառններին, իշխանների վարդիներին։ Նրանց ոգնում ելին կաղակները, վոր արդեն մտել ելին քաղաք։

Ռադինը չերեք շաբաթ քեֆ արեց Աստրախանում։

Ամբոխը սոսկալի կերպով կատաղած ինքն էր պահանջում Ռադինից նոր մահապատիժներ տալ բարձր դասից կենդանի մնացածներին։ Ամեն ոք ատամանը նստում էր միտրոպոլիտի ապարանքի դռների առջև հատուկ պատրաստված տեղը, նրա մոտ բերում ելին մահվան դատապարտվածներին։ Բավական էր, վոր Ստեփանը ձեռքով նշան տար՝ անմիջապես տանում ելին՝ մինին վառելու, մյուսի ձեռքը կտրելու, չերրորդին պխատելու և այլն։ Իսկ չեթե պատահամբ խելքին փչեր վողորմիլ մի աշխարհի մարդու, վորն արդեն պատրաստվել էր մեռնելու, ալդպիսի քաղդին արժանացողի կապանքներն արձակում ելին և ազատ թողնում։ Ստեփանը զորապետի զրառնակում վառեց բոլոր թղթերը և պարծենում էր, թե մի որ էլ «բարձրի», աշխինքն արքունի պալատի թղթերը պիտի վառի։

Ռադինը հուլիսի վերջին մեկնեց Աստրախանից՝ Վոլգայով դեպի վեր, նրա հետ գնում էր

8000 զինվոր 200 նավերով, թացի զրանից 2000 ձիավոր եւ ցամաքով: Վորքան նա առաջանում երդեպի վեր Վոլգայով, այնքան նրա զորքն ավելանալով ավելանում եր: Վոլգայի ղետափնյա քաղաքներից յերկուսը՝ Սարատովը և Սամարան, յենթարկվեցան կաղակների կողոպտման: Նրանց հետ վարվեցին ճիշտ այնպես, ինչպես Աստրախանի հետ: Մինչ այս, Ստեփանի պատվիրակները նրա նամակներով ցրվեցան ամբողջ պետության մեջ, մտան նույնիսկ Մոսկվա, հյուսիսային քաղաքները, յեղան նույնիսկ Արխանգելսկում: Այս նամակներով Ստեփանը կոչ երանում բոլորին ողնել իրեն. ընդդեմ ընդհանուր թշնամիների՝ իշխանների, զորավարների և հրամանատարների: Խոստանում եր բոլորին հարըստություն և ազատություն, հաստատելու ամբողջ Ռուսաստանում կաղակների տիրապետություն և ընդհանուր հավասարություն:

Ամեն տեղ սիրով լսում և կատարում ելին Ռազինի կոչերը և խոսքից շուտով գործի ելին անցնում: Ամեն տեղ շարժվեցին գյուղացիները, ճորտերը, աղեղնավորները և արհեստավորները. սկսեցին հրդեհել ազնվականների և իշխանների կալվածքները, թալանել հարուստ մարդկանց. քաղաքներում հարձակվում ելին զորապետների զրասնյակների վրա, ծեծում ելին պաշտոնյա-

ներին, ալըսում ելին վավերագրերը: Ժողովրդական կիրքը բորբոքվել եր. գյուղացիները չեյին բավականանում կալվածատերերին, նրանց կանանց ու յերեխաներին սպանելով, ալև հաճախ նրանց տանջանքների ելին յենթարկում: Այլըստամբության բոցը բռնկեց ահագին տարածություն, ամբողջ ստորին ու միջին Վոլգան, և ապա արևելք ու արևմուտք (այժմյան Սարատովի, Սամարայի, Սիմբիրսկի, Կազանի, Նիժնի-Նովգորոդի նահանգները):

Ապստամբվեցան, լացի ոռւս գյուղացիներից, նաև այս կողմերում ապրող «ալլագղիները»՝ չերեմիսները, մարդվանները, չուվաշները և կալմիկները: Նրանք դժգոհ ելին Մոսկվայի կառավարությունից դրած ծանր հարկերից և պաշտոնյաների ճնշումից:

Հայտնի չե, թե վորքան պիտի ընդլայնվեր ու տարածվեր այս շարժումը, յեթե վոր Ռազինի հաջողությունը չվերջանար Սիմբիրսկի մոտ: Մոտ մի ամիս նա մնաց այնտեղ, տիրեց արվարձաններին, բայց չկարողացավ առնել քաղաքի միջնաբերդը: Այնտեղ ամուր նստել եր Միլոսլավսկի զորապետը լավ վարժված զորքի փոքրիկ զորամասով և հաջողությամբ յետ եր մղում Ռազինի հարձակումները: Պաշարվածներն արդեն թուլացել ելին (շուրը չեր բավականացնում),

յերբ Կաղանից ոգնության հասավ (1670 թ. հոկտեմբերին) Բարձատինսկին իր զորքերով Տեղի ունեցավ տաք կռիվ, դշուղացիների և կաղակներ ի անկանոն մատասները չկարողացան դիմադրել ցարական կանոնավոր զորքերի գրոհին և տեղի տվին. ինքը Ռազինը վերավորվեց վոտից և գլխից, գիշերը նա փախավ կաղակների մի փոքրիկ խմբով, թողնելով դշուղացիներին ու կաղակներին անտանելի դրության մեջ:

Առավոտյան Ռազինի կաղմուկիցները, լսելով առաջնորդի փախստյան լուրը, սարսափահար դիմեցին դեպի Վոլգայի ափերը, հուսալով նավակներով փախչել ու աղատվել, բայց Բարձատինսկին հրամայեց հետապնդել նրանց և թըշվառներն ստիպված չեղան ջուրը թափվել և խեղդվել: Մոտ 600 մարդ բռնվեցին ու դիսառվեցին:

Սիմբիրսկի պարտությունից հետո Ստեփան Ռազինի բաղադրով աստղը խափարեց: Սամարայում և Սարատովում, ուր նա կամենում էր ապաստանել, նրան թույլ չտվին. այն ժամանակ նա փախավ դեպի Դոն: Բայց այնտեղ պետությանը հավատարիմ մնացած տնտեսատեր ունեւոր կաղակների կուսակցությունը գերակշռեց և, չերբ վոր Ռազինը չերկաց Դոնում, սրան բռնեցին և շղթայեցին:

Դիսառումն. — Մի հազվադեպ, պարզ և դուրայի առավոտ բացվեց Մոսկվայում 1671 թվի հունիսի 4-ին: Կեցորվա մոտ էր: Անամպ չերկնքի վրա կուրացուցիչ կերպով փայլում էր արեգակը, թեթե, զով քամին մեղմացնում էր նրա այրող ճառագայթները: Քաղաքի փողոցներով անցնում էին ժողովրդի զանազան խմբեր, նրանք բզավում էին և աղմկում: Իսկույն կուրիլի չեր նկատել, վոր այս մեծ քաղաքի սովորական անց ու դարձը չեր, վոր ամբոխին միացնում էր մի լինչ վոր ընդհանուր նպատակ, և վոր նա շարժվում է մի ուղղությամբ: Հիրավի, մոսկվայից դնում էին դեպի հրապարակներից մեկը: Շուտով այդտեղ հավաքվեց համարյա ամբողջ Մոսկվան: Հարյուրավոր, հազարավոր աչքեր ուշադրությամբ նայում էին իրենց առջև ընկած ճանապարհին, սպասելով մի ինչվոր բանի:

Մոտ մի ժամ անցավ, և հանկարծ ամբոխի առաջին շարքերից լավեցին ճեբրում են, բերում են» աղաղակը:

Ամբոխը խմբվեց, չեռին շարքերը ճնշում ելին առաջիններին. տեղ տեղ լավեցին աղաղակներ:

«Վաչ, տրորեցիր».— «Ընչ ես հրում, հրեշ»:

«Զգույշ, չեղրայրներ, զգույշ»:

Ճանապարհի վրա յերևաց մի տարրորինակ զընացք. մի մեծ սալլ, վորի վրա ցից կանգնեցրած եր կախաղանը՝ յերկու պլուներ վերևից միացրած զերանով. այս սյուների արանքում կանգնած եր մի մարդ 35 տարեկան, միջահասակ, լաշնաթիկունք և լաշն կրծքով, շեկ լաշն մորուքով և գլխի խճճված գանգուր մազերով. նա առանց զլխարկի յեր և ցնցոտի հագած: Այս մարդու խիստ ջարդված դեմքն այնուամենայնիվ արտահայտում եր Ֆիզիքական մեծ ուժ և կարողութուն: Յերկաթե շղթայով նա կապված եր վզից կախաղանին, իսկ ձեռները և վոտները շղթաներով ամրացրած եր սալլին: Սալլի յետևից սալթաքելով գնում եր մի ուրիշ մարդ, վզից շղթայով կապված սալլի կողքից: Բերում եին Մոսկվա պատժելու կազակների նշանավոր ատաման և խռովարար Ստեփան Ռազլինին և նրա յեղբայր Ֆրոկային:

— Ճանապարհ: Ճանապարհ տվեք, — դռնեց պահակների ավազը, յերբ վոր զնացքը մոտեցավ ամբոխին:

Ամբոխը լուռ յեա քաշվեց և նրա միջով անցան կալանավորները: Մոսկովցիք հառած աչքերով նայում եին սալլի վրա կանգնած Ռազլինին, մի քանիսներն ատելությամբ, մյուսները խղճալով և համակրանքով: Իսկ նա, կանգնած

եր անտարբեր և աչքերը խոնարհած, կարծես շուքջը վոշ վոր չկար, կարծես նրա վրա չեյին հենվում ծանր շղթաները, յերբ սալլը փոսերն եր լնկնում:

Ամբոխն առաջնորդեց զնացքին քաղաք մինչև դատարան, ուր տանում եին այս յերկու կալանավորներին դատելու: Այս դեպքից յերկու որ հետո, 1671թ. հունիսի 6-ին, Կարմիր հրապարակի վրա տեղի ունեցավ պատիժը և այս առիթով նորից անսպասելի ամբոխ եր հավաքվել: Ստեփանին իր յեղբայր Ֆրոկայի հետ բարձրացրին նրանց զըլխատման տեղը. բաց այս անգամ նա այլևս այն միևնույն Ստեփան չեր, վորին տեսել եին մոսկովցիները, յերբ նա մտավ Մ. սկվա: Նրա ամբողջ մարմինը ներկայացնում եր մի այլանդակ այրուհի մոտով, ուռած գանգված: Յերկու որ շարունակ դահիճները տանջում եին նրան բանտում, բաց չկարողացան նրան ստիպել խոսելու. բոլոր տանջանքների ժամանակ, նույնիսկ կրակի վրա պառկած Ստեփան համառաբար լուռ եր: Նա միայն մի անգամ խոսեց, յերբ դահիճները դադար տվին նրան ու սկսեցին տանջել Ֆրոկային, վորը ցավից սկսել եր բողովել:

— Ախ դու թուլամորթ, ասաց Ստեփանը: Հիշիր մեր նախկին կյանքը. մենք վառք ու պատվով

սարեցինք, հրամայեցինք հաղարավոր մարդկանց, ալժմա ել պետք է քաջութեամբ տանենք դժբախտութիւնը: Միթե դու ցալ եւ սրտաճառում քեզ: Կարծես պառաւ եւ ասեղով ծակում:

Այդպես դահիճները Ստենկալից փոշինչ չկարողացան իմանալ եւ իշխանները վարդապետին զբաղեցրեցին չեղելու չեղբայրներին: Քարտուղարը կարգաւ չեղեալ դատաւճիռը, վորտեղ հիշված եր դատապարտվա ների բոլոր հանցանքները: Ստեփանը հանգիստ լսեց բոլորը: Դահիճը բռնեց նրա թևից, Ստեփանը դարձաւ դեպի չեղեցին, խաչակնքեց, խոնարհվեց դեպի չորս կողմը եւ ասաց. «ներեցեք»:

Նրան դրին չեղելու տախտակների մեջ, դահիճը սկզբում կտրեց նրա աջ ձեռքը արմուռներից, հետո ձախ վտոր ծնկից: Ստենկան ցուլց չովեց անգամ, թե ցալ եւ զգում:

Փրոկան տեսնելով չեղբայր տանջանքները, վորպիսին սպասում եր եւ իրեն, ալալվեց եւ գոչեց.

— Յես զիտեմ պետական մի գաղտնիք:

Այս նշանակում եր, վոր նա կամենում եր մի աշխարհի գաղտնիք հայտնել, վոր սկզբում չեր ուզում ասել:

— Լո՛ւր, շուն, ասաց Ստեփանը: Այդ չեղալ նրա վերջին խոսքը:

Դահիճը գլխատեց նրան:

Նրա իրանը կտրեցին եւ ցցելի վրա անցկացրին: Դիւալը նույնպես ցցի վրա անցկացրին, փորոտիքը շնորին գցեցին:

Փրոկայի գլխատումը հետաձգեցին, վորովհետեւ նա խոստացաւ ցուլց տալ մի գանձի տեղ, վորը սակայն չգտնվեց: Փրոկային դատապարտեցին մշտնջենական բանտարկութեան:

4. ՊՈՒԳԱԶՈՎՅԱՆ ԱՊՍՏՍՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս ապստամբութիւնը տարածվեց սրանից մեկ ու կես դար առաջ. Անդրվոլդյան ամբողջ շրջանում, Ուրալյան եւ Կիրգիզյան դաշտերում, Ուրալի հանքային գործարաններում, Կամա դետի աջն կողմը եւ Ուֆայի, Կազանի, Պենզայի, Սիբիրի, Տամբովի ու Սարատովի նահանգներում:

Պուգաչովին իրեն անվանելով Պետրոս III, կոչ արեց ժողովրդին փոշնչացնել ճորտութիւնը եւ վրեժ առնել իրենց նեղող կալվածատերերից: Նա իր մի հրովարտակի մեջ գրում եր այսպես. «Այս մեր անվանական հրովարտակով իրավունք ենք շնորհում մինչեւ ալժմա կալվածատերերի հրապարակութեան տակ գտնված բոլոր գյուղացիներին՝ հաճախորդի հապտակ դառնալ մեր թագին եւ վարձատրում ենք ձեզ պարգևներով հին»:

կրօնը դաւանելու և միրուք թողնելու իրավունքով, նվիրում ենք անձնական և այլ դրամական տուրքերը, վարձատրում ենք վարելահողերով, արոտատեղիներով, անտառներով, ձկնորսութեան իրավունքով, առանց վորեն հարկի ու տուրքի, ազատում ենք բոլոր չարագործ ազնվականների և կաշառակեր դատավորների նշանակած տուրքերից և ծանրաբեռնութուններից»:

Ճորտութունից ազատվելու և հող սալու խոստումը Պուգաչովի զրաշակի տակ հավաքեց ճորտութեան մեջ տառապող հազարավոր գյուղացիներ: Այդ ժամանակ կառավարութունը սաստիկ անհանգստացավ և ահագին զորք ուղարկեց ապստամբած գյուղացիների դեմ, սակայն անբողջ յերկու տարի չկարողացան ճնշել Պուգաչովին. նույնիսկ նա միջանի անգամ ջարդեց բազմաթիվ վաշտեր և տիրեց միջանի քաղաքներ (Աստրախան, Յարկին և այլն): Շատ լայնվականներ կողոպտվեցան ապստամբած ժողովրդի ձեռքից: Պուգաչովյան խռովութունները ցնցեցին պետութունը վերեից մինչև ներքև: Նա աչքի չեր ընկնում խիստ զաղանութեամբ և մարդկանց չտեսնված կոտորածով: Սկզբում Պուգաչովի հրոսակախմբերը վառում, կոտորում, կախում էին գյուղացիներին հալառակ գնացողներին: Հետո, յերբ Պուգաչովը հաղթվեց, կառա-

վարական զորքերն անխնա կոտորեցին բոլոր կազակներին: Բանտերն աչքաւ լիքն էին, վոր քանաարկվածները մեռնում էին նեղվածքութունից և քաղցից: Հազարավոր գյուղացիներ տաժանակիր աշխատանքների և աքսորի ուղարկվեցան, և չեթե մեկը փաքը ինչ ղիմադրութուն եր ցուլց տալիս՝ տեղն ու տեղը սպանում էին: Կալվածատերերն ոգնում էին կառավարութեանը և կասկածելի՝ ճորտերին հանձնում էին նրանց՝ խնդրելով պատժել մարակով և ականջները կտրելով: Պուշկինն այդ առթիւ ասում է. «Այս կոտորածը սոսկալի չեր. միջանիսին ցցերի վրա էլին նստեցնում, մյուսներին կողերից կախում կարթերից. նրանց ել, նախ կտրտում էին ձեռքերն ու վոտքերը և հետո գլխատում, մնացածներին ներում էին՝ կտրելով քիթ ու ականջները»:

Պուգաչովն ել գլխատվեց Մոսկվայում:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ֆրանսիական գյուղացիները ապստամ- Եջ
բությունը. 3
2. Թագավորն ու ժողովուրդը. 10
3. Ստեփան Ռազին. 20
4. Պուգաչովյան ապստամբությունը. 35



ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳԵՂԱՐԱՆ

1. Պատմության և հնությունների գիտություններ
2. Գրականություն
3. Մաթեմատիկա
4. Քիմիայի և ֆիզիկայի գիտություններ



ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0182965



ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

62258

ՀԻՄ 1

ՅՈՒՆ 0